

УДК 94 (430) «1890/1896»

С. О. Личко

**ВІЛЬГЕЛЬМ II ТА НІМЕЦЬКА КОЛОНІАЛЬНА ПОЛІТИКА В
ПІВДЕННІЙ АФРИЦІ У 1890-1896 РР.**

У другій половині XIX ст. зростає активність європейських держав у сфері розширення старих і завоювання нових колоній. І хоча лідерами у колоніальних захопленнях до цього часу були Англія і Франція, інші європейські держави також почали використовувати найменшу можливість захопити нові території. Не стала виключенням і Німеччина, яка в останнє десятиліття XIX ст. почала активну колоніальну політику і боротьбу за нові території, іноді зачіпаючи інтереси інших держав та вступаючи з ними в конфлікти.

Особливу увагу дослідників привертає питання німецької колоніальної політики на Африканському континенті та її протистояння з Англією за його розподіл. Протиріччя між цими державами, що проявилися ще у 80-х рр. XIX ст., в подальшому стали однією з причин Першої світової війни. Таким чином, дослідження англо-німецької боротьби за південноафриканські території дає можливість простежити еволюцію німецької колоніальної стратегії. Крім того, в англо-німецьких протиріччях того часу відбивалося становлення нового геополітичного мислення та політики колоніальних захоплень, які визначали життя суспільства наприкінці XIX ст., що зумовлює актуальність дослідження даної проблеми.

Характеризуючи історіографію проблеми, перш за все необхідно відзначити дослідження радянських істориків. Серед них, зокрема, колективні праці з історії дипломатії [1, 2]. Особливу увагу слід приділити праці А. С. Єрусалимського "Зовнішня політика та дипломатія німецького імперіалізму наприкінці XIX століття" [4]. Необхідно також відзначити роботу відомого російського африканіста А. Давидсона "Сесіль Родс та його час", присвячену особистості і політичній діяльності прем'єра Капської колонії [3].

Характеризуючи німецьку історіографію проблеми, необхідно відзначити дослідження історика М. Бенена [12]. Питанням німецької колоніальної політики в Африці присвячена праця колективу німецьких істориків під головуванням Г. Стокера [5]. Велике значення при дослідженні даного питання має праця Г. Ульмана [8]. Серед останніх робіт, які заслуговують на особливу увагу, в німецькій історіографії питання треба виокремити праці Г. Фессера та В. Шпайткампа, опубліковані на початку XXI ст. [10, 11]

В українській історіографії дане питання майже не досліджене. У своїх працях його частково торкаються С. Троян та Л. Питльована.

Проте у вищезазначених роботах існують суттєві розбіжності, що не дає можливості висвітлити досліджувану проблему об'єктивно. Тому ми, на основі аналізу документальних джерел та використовуючи праці згаданих дослідників, ставимо за мету проаналізувати колоніальну політику Вільгельма II в Південній Африці та визначити причини і наслідки англо-німецького протистояння на цих територіях в 1890–1896 рр.

Протиріччя між Британською імперією та Німеччиною стали помітні вже з моменту створення Німецької імперії у 1871 р. та після її перемоги у війні з Францією, що значно зміцнило німецькі позиції в Європі. Німеччина стала претендувати на гегемонію на континенті. Крім того, після кризи 1873 р. британське керівництво все гостріше почало відчувати небезпеку німецької торгової конкуренції. У 1884–1885 рр. Німеччина захопила свої перші колонії. З цього часу вона виступає вже не тільки як торговий конкурент Великобританії, але і як її суперник в боротьбі за розподіл ще вільних колоніальних територій. Проте, протягом 70–80-х рр. XIX ст., незважаючи на торгову конкуренцію, політичні стосунки між Німеччиною і Англією, за винятком 1875 р., а також періоду з 1880 до 1885 рр., залишалися стабільними.

Ситуація змінилася з приходом до влади імператора Вільгельма II. Вже на початку 90-х років XIX ст. кайзер проголосив про остаточний перехід від "континентальної" політики Німеччини до "світової політики". Він вимагав, щоб Німецька імперія не відставала від інших великих держав у сфері колоніальної політики.

Таким чином, з середини останнього десятиліття XIX ст. перед зовнішньою політикою Німеччини було поставлено нове завдання – створення колоніальної імперії і встановлення сфер впливу у відсталих країнах. Це стає основною справою німецьких політиків і підприємців. Але Німеччині не залишалось нічого іншого, як претендувати на колонії та сфери впливу інших держав, зокрема і Англії. Виходячи з цього, справа йшла не тільки про розподіл, але і про перерозподіл раніше захоплених територій.

Такий курс німецького імператора особливо стурбував англійські правлячі кола. Англо-німецькі стосунки почали загострюватися.

До того ж 1893 р. Ф. Гольштейн і Л. Капріві остаточно переконалися в тому, що їм не вдасться прив'язати Англію до Троїстого союзу. Саме це і стало безпосереднім приводом для повороту в німецькій політиці по відношенню до Англії. Усюди, де тільки можливо, Німеччина починає протидіяти британській колоніальній політиці. У Єгипті, де в 80-х рр. XIX ст. вона зазвичай підтримувала інтереси Англії, Німеччина тепер все частіше використовувала свою допомогу як засіб шантажу в цілях отримання від Англії різних колоніальних поступок. При цьому німецькі дипломати нерідко ставали на сторону Франції. У 1894 р. спільно з Францією Німеччина зірвала договір про оренду Англією смуги землі у Конго, що дало б можливість встановити територіальний зв'язок між

британськими володіннями в басейні верхнього Нілу і Британською Південною Африкою Тут передбачалося провести телеграфну лінію; в майбутньому проектувалася грандіозна трансконтинентальна залізниця Каїр–Кейптаун. З 1893–1894 рр. Німеччина починає "загравати" з бурами, заохочуючи їх до опору англійцям [1, с.108].

Звичайно, така ситуація для Великобританії була неприйнятною. Проте відкрито виступити із претензіями до Німеччини англійський уряд не міг через три обставини, які спонукали англійську дипломатію до певного часу знаходити всі засоби, щоб затримувати наростання англо-німецького протистояння. До них відносяться: зростання російського впливу на Далекому Сході, конфлікт Англії з Францією через панування на верхньому Нілі і підготовка війни з бурами [1, с.110].

Особливо різке загострення англо-німецьких відносин позначилося на ґрунті боротьби за розподіл Південної Африки.

У 1886 р. у Трансваалі були виявлені численні золоті поклади, основна маса яких дісталася у власність англійським підприємцям. Зокрема, над більшою частиною копалень отримала контроль фінансова група С. Родса. Його золотопромислова компанія "Консолідейтед Гольдфілдс" контролювала всю діамантову і велику частину золотої промисловості Південної Африки. Крім того, С. Родс був головою Південноафриканської привілейованої компанії, якій британський уряд в 1889 р. передав в експлуатацію та управління величезну територію, що тягнеться від північної межі Бечуаналенду і Трансваалю до меж Бельгійського Конго і озер Танганьїка і Ньяса. У 1890 р. С. Родс, крім того, став прем'єром Капської колонії. Він був пов'язаний з Ротшильдами та іншими представниками лондонської фінансової олігархії і мав свою людину в англійському уряді в особі Дж. Чемберлена [2, с.291].

С. Родс планував створення південноафриканської федерації. Він пропонував П. Крюгеру залучити до неї бурів. Однак останній не підтримав цього плану. Президент Трансваалю, незважаючи на певну патріархальність поглядів, досить добре орієнтувався у складнощах міжнародної політики. Він намагався маневрувати між Англією та Німеччиною. "Наша маленька республіка, – зазначав президент Крюгер, – ще тільки повзає між великими державами, і ми відчуваємо, що, коли одна з них побажає наступити нам на ногу, то інша буде цьому пручатися" [3, с.255].

Тоді фінансова група С. Родса почала вести в Південній Африці власну політику, що, по-перше, призвело до виникнення гострих суперечок з урядом Трансваалю та його президентом П. Крюгером, а по-друге – поступово сприяло втягненню англійців у війну з бурами.

Такою ситуацією вирішив скористатися німецький уряд. Щоб вимагати у Англії колоніальних поступок, німецькі дипломати за наказом імператора Вільгельма II почали активно підтримувати бурів. Зокрема, у бухту Делагоа, звідки йшла залізниця до столиці Трансваалю, було послано кілька німецьких військових кораблів на підтримку бурам. Все це

дало можливість президенту П. Крюгеру у січні 1895 р. публічно заявити, що він сподівається на німецьку допомогу.

До того ж, німецькі підприємці вбачали в даній ситуації можливість підриву монополії С. Родса та британського фінансового капіталу на закупівлю та продаж золота, що видобувалося у Трансваалі. Отже, була б значно обмежена безумовна перевага Лондона як світового ринку золота. З цього приводу А. Єрусалімський зазначав: "Якщо б німецькому капіталу вдалося заволодіти золотими копальнями у Трансваалі, це значно посилює б фінансово-економічні позиції молодого німецького імперіалізму" [4, с.94].

Слід також підкреслити, що на противагу британському, німецький капітал утвердився перш за все в тих галузях економіки, в яких переважали бурські підприємці. Зокрема, в залізничному транспорті, у виготовленні будівельних матеріалів, а також у фінансово-банківській сфері [5, с.104].

Отже, до 1895 р. німецько-бурські відносини значно зміцніли як в галузі економіки, так і в політичній сфері. Під час відкриття залізничної лінії Преторія – Лоренсу-Маркіш, президент П. Крюгер відвідав одне з німецьких військових суден в затоці, де обмінявся з Вільгельмом II депешами, які мали б засвідчити "німецько-бурську дружбу". До кінця року німецькі капіталовкладення в Трансваалі досягли близько 500 млн. марок [6, с.33]. І це дало можливість німецькому уряду та кайзеру розглядати бурську республіку як можливу сферу впливу Німеччини.

Звичайно, з таким положенням справ не були згодні представники англійських правлячих кіл та підприємці. Очолювані С. Родсом, вони вже звикли до панівного становища в Трансваалі і відверто боялися втратити тут перевагу. Тому було вирішено ліквідувати самостійність Трансваалю. Перебуваючи в Англії на початку січня 1895 р., С. Родс публічно заявив про створення "комерційного об'єднання" Трансваалю з британськими володіннями в Південній Африці. Тоді ж він звинуватив Німеччину в тому, що вона протидіє його широким "цивілізаційним планам". Німецька преса відповіла на такі обвинувачення дуже бурхливо. І "Kreuzzeitung", і "Vossische Zeitung" в один голос заявили, що Німеччина має в Трансваалі значні інтереси та буде їх захищати. До того ж, якщо бури будуть розраховувати на німецьку підтримку проти англійських домагань, вони не помиляться в цьому [4, с.93].

Тоді ж, у січні 1895 р. за наказом С. Родса почалася організація заколоту в головному золотопромисловому центрі Трансваалю Йоганнесбурзі, оскільки саме там була зосереджена більша частина англійських колоністів. Вони відверто ненавиділи бурів, що гарантувало прихильникам С. Родса підтримку і допомогу.

До Йоганнесбургу агентами С. Родса було переправлено зброю. Заколот був призначений на 27 грудня 1895 р. Одночасно до Трансваалю з Бечуаналенду повинен був вирушити загін поліції Південноафриканської

компанії, щоб виступити на допомогу бунтівникам. На чолі загону стояв керівник Південноафриканської компанії Л. Джемсон [1, с.121].

Проте в останню хвилину керівники повстання відмовилися від своїх задумів, зрозумівши, що проведеної підготовки недостатньо. Повстання було перенесене на 6 січня 1896 р. Але повідомлення про наміри С. Родса вже наприкінці грудня були доставлені в Берлін. 24 грудня 1895 р. німецький консул Герфф повідомив, що англійці готують в Йоганнесбурзі повстання. Вільгельм II навіть виказав думку про відправлення до Лоуренсу-Маркіша ще одного військового крейсера на випадок військової інтервенції. Проте спочатку було вирішено з'ясувати позицію англійського уряду.

Так, після Різдва А. Маршалль запросив до себе нового англійського посла Ф. Ласселса та повідомив, що Німеччина, виходячи зі своїх економічних інтересів, не допустить ніяких змін в положенні Трансваалю на користь Великобританії та стоятиме на збереженні незалежності цієї держави [4, с.99].

Таким чином, німецьке міністерство закордонних справ застерігало Англію від військової інтервенції та розпалювання конфлікту між урядом Преторії та британськими золотопромисловцями. А. Маршалль повторно підкреслив, що Німеччина "не могла б визнати зміни статус-кво у напрямку, до якого прагнуть С. Родс та уряд Капської колонії, адже це призвело б до значних збитків наших торгових інтересів" [7, с.6].

Проте 29 грудня 1896 р. Л. Джемсон на чолі загону кількістю більш ніж 800 чоловік, озброєних кулеметами та легкими гарматами, вдерся на територію Трансваалю і почав наступ на Йоганнесбург.

Безпосередньо після цього, німецьке міністерство внутрішніх справ наказало своєму посланцеві в Лондоні дізнатися відношення англійського уряду до нападу Л. Джемсона, і у разі його схвалення зі сторони англійців, вимагати свої паспорти. Одночасно А. Маршалль та директор колоніального департаменту А. Кайзер відправилися до імператора. Потрібно було терміново узгодити дії. Було вирішено висадити у Південній Африці німецькі військові частини нібито для захисту німців Преторії, а також направити сюди ж загін колоніальних військ зі Східної Африки.

Майже одночасно з цими подіями А. Маршалль звернувся до французького посла з пропозицією об'єднати зусилля проти Англії, створити проти неї лігу континентальних держав. На думку німецького дипломата, це повинно було б примусити англійців піти на значні поступки у колоніальному питанні і поступитися деякими територіями на користь Німеччини.

Не чекаючи французької відповіді, берлінський уряд 2 січня 1896 р. доручив своєму послові в Лондоні вручити англійському уряду ноту з різким протестом проти нальоту Л. Джемсона. Посол відправив ноту до Форін офіса того ж дня. Але тим часом в Берліні дізналися про

поразку Л. Джемсона. Він був оточений бурами, і 2 січня 1896 р. взятий в полон разом з усім своїм загonom. Йоганнесбурзькі уїтлендери, на підтримку яких розраховували англійці, не приєдналися до виступу [8, с.166].

Англійський прем'єр-міністр Р. Солсбері відразу ж заявив, що не схвалює напад Л. Джемсона, а уряд публічно звернувся з проханням до президента Трансваалю видати його учасників англійському правосуддю [9, с.23]. В результаті, Л. Джемсона та кількох офіцерів засудили в Англії на незначні терміни ув'язнення. Президент П. Крюгер отримав грошову компенсацію за збитки. С. Родс склав свої повноваження і виїхав до Англії, де хоч і був визнаний громадською думкою відповідальним за напад, зміг уникнути суду.

Зважаючи на зміну ситуації, П. Гатцфельду було наказано не відправляти ноту, якщо це можливо. І лише через те, що документ було відправлено пізно увечері, його не було прочитано англійською стороною. Завдяки цій випадковості німецький посол встиг забрати ноту назад. До того ж, поразка британського рейду зробила непотрібною відправку німецьких військових частин в Трансвааль. Принаймні, П. Крюгер попросив її відмінити.

Наступного дня Вільгельм II провів нараду на якій були присутні А. Маршалль та вище морське командування. Кайзер рішуче вимагав послати в Трансвааль німецькі війська та проголосити німецький протекторат над бурською республікою. Розуміючи можливі наслідки такого кроку, а саме – війну з Англією, А. Маршалль умовив імператора відправити П. Крюгеру демонстративну вітальну телеграму.

Так звана "депеша Крюгеру" була прямим викликом Англії. Вільгельм II вітав президента з тим, що йому вдалося, "не звертаючись до допомоги дружньої нації... власними силами нанести поразку збройним загonom порушників миру, що вдерлися до Вашої країни, відновити мир та зміцнити незалежність країни проти нападу ззовні", і підкреслював готовність Німеччини до військового сприяння бурам [10, с.83; 11, с.36].

Англійською відповіддю на телеграму стала миттєва агресивна реакція британської преси, яка на чолі з "Times" із захопленням вітала "напад Джемсона", також бурхливо виражала вона і засмучення з приводу його невдачі. Негайно ж до неї приєдналися інша частина англійської преси. "Morning Post" загрозово писала, що Англія ніколи не забуде завданої їй образи і погроз німецького кайзера. "Saturday Review" обізвала Вільгельма II "деспотом, схожим на фронтового фельдфебеля" [1, с.122–123].

Крім того, в англійській пресі почали з'являтися відверті погрози в бік Німеччини. "Поведінка англійських газет не має підґрунтя", – відмітив 5 січня 1896 р. А. Маршалль у своєму щоденнику [4, с.106]. Він навіть намагався пояснити англійському послу, що Л. Джемсон не ототожнюється в очах Німеччини з усією Великобританією і напади англійської преси даремні. Проте такі пояснення не були прийняті.

Англіїці були впевнені, що німецький уряд усвідомлював ворожий характер телеграми. " Я переконана, – писала королева Вікторія своєму онуку Вільгельму II, – що це було зроблено навмисно і, на жаль, змушена повідомити, що це справило тут дуже болісне враження". У своєму щоденнику королева зазначила: "...Газети переповнені гострими статтями проти Вільгельма, який надіслав цілком недопустиму і нічим не виправдану телеграму президенту П. Крюгеру... що є дуже обурливо і недружелюбно щодо нас" [12, с.332].

У Лондоні натовп бив вітрини в німецьких магазинах. Офіцери одного драгунського полку навіть демонстративно спалили портрет Вільгельма II. Англо-німецький антагонізм розкрився у всій своїй гостроті. Негайно після телеграми П. Крюгеру в Англії посилилася агітація проти німецької торгової конкуренції.

Таким чином, південноафриканські події призвели до значного загострення відносин з Англією. До того ж, Вільгельм II дуже скоро переконався в тому, що проект континентальної ліги зазнав повної невдачі. Правда, спочатку французька преса так же різко, як і німецька, висловлювалася про "рейд Джемсона". Проте 6 січня 1896 р. у французькому "Temps" з'явилася вельми багатозначна стаття, в якій відкидалися "протиприродні союзи". Скоро з'ясувалося, що на співпрацю з Францією Німеччині розраховувати не доводиться. Російський уряд також не був схильний надавати Німеччині підтримку в південноафриканському питанні [1, с.123].

Ще одним наслідком англо-німецького протистояння в Південній Африці стало послаблення Троїстого союзу. Австро-Угорщина і Італія не хотіли псувати стосунків з Великобританією, оскільки перша бачила в Англії прибічника у боротьбі з Росією, а друга повністю залежала від неї у сфері торгівлі.

Отже, після Трансваальської кризи Німеччина значно підірвала свої міжнародні зв'язки, оскільки колоніальні успіхи англійців викликали у інших європейських держав задрість, що значно підвищило авторитет Німеччини у протистоянні Великобританії. Проте, ані сам кайзер, ані німецький уряд не змогли правильно скористатися ситуацією. Їхні дії призвели не лише до остаточного відсторонення Франції і Росії, а й до недовіри зі сторони союзних Австро-Угорщини та Італії. Відтак залишилася в минулому ідея створення "континентальної ліги" та зазнала першої поразки німецька "світова політика" Вільгельма II.

Література

1. **История** дипломатии / [ред. В. П. Потемкин] – М.: ОГИЗ, 1945–. – Т.2. – 1945. – 423 с.
2. **История** дипломатии / [Громько А. А., Земскова И. Н., Зорина В.А. и др.]; под ред. В. М. Хвостова – М.: Госуд. Изд-во полит. литературы, 1963–. – Т.2. – 1963. – 820 с.
3. **Давидсон А.** Сесиль Родс и его время /А. Давидсон. – М.: Мысль, 1984. – 367 с.
4. **Ерусалимский А. С.** Внешняя политика и дипломатия германского

империализма в конце XIX века / А. С. Ерусалимский. – М.: Изд-во Академии наук СССР, 1948. – 607 с. 5. **Drang nach Africa: Die koloniale Expansionspolitik und Herrschaft des deutschen Imperialismus in Africa von den Anfängen bis zum Ende des zweiten Weltkrieges** / [HRSG Von Helmut Stoecker] – Berlin, 1977. – 412 s. 6. **Die große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes** / [Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme]. – Berlin, 1922. – Bd. 11. – 1922. – 2613 s. 7. **Die große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes** / [Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme]. – Berlin, 1922. – Bd. 2. – 1922. – №2578. 8. **Ullmann H.-P. Politik im Deutschen Kaiserreich 1871 –1918** / H.-P. Ullmann – München, 1999. – 309 s. 9. **Die große Politik der europäischen Kabinette 1871–1914. Sammlung der diplomatischen Akten des Auswärtigen Amtes** / [Johannes Lepsius, Albrecht Mendelssohn Bartholdy, Friedrich Thimme]. – Berlin, 1922. – Bd. 40. – 1922. – №2376. 10. **Fesser G. Die Kaiserzeit. Deutschland 1871–1918** / G. Fesser. – Bremen, 2000. – 168 s. 11. **Speitkamp W. Deutsche Kolonialgeschichte** / Speitkamp W. –Stuttgart, 2006. – 208 s. 12. **Behnen M. Quellen zur deutschen Außenpolitik im Zeitalter des Imperialismus 1890– 1911** / M. Behnen. – Darmstadt, 1977. – 402 s.

Лычко С. А. Вильгельм II и немецкая колониальная политика в Южной Африке в 1890–1896 гг.

В статье исследована колониальная стратегия Германии в Южной Африке в 1890–1896 гг. Рассмотрены причины и последствия Трансваальского кризиса.

Ключевые слова: колониализм, "мировая политика", Трансваальский кризис.

Лычко С. О. Вільгельм II та німецька колоніальна політика в Південній Африці у 1890–1896 рр.

В статті досліджено колоніальну стратегію Німеччини у Південній Африці в 1890–1896 рр. Розглянуто основні передумови та наслідки Трансваальської кризи.

Ключові слова: колоніалізм, "світова політика", Трансваальська криза.

Lychko S. Wilhelm II and the German colonial policy in Southern Africa in 1890–1896

In article is investigated colonial strategy of Germany in Southern Africa in 1890–1896. The reasons and consequences Transvaal's crisis are considered

Keywords: Colonialism, "World politics", Transvaal's crisis.